

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ НЕПОШИРЕНИМИ ПРЕДИКАТНИМИ СТІЙКИМИ ДІЕСЛІВНО- ІМЕННИМИ СПОЛУКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУ

У статті розглядається семантико-синтаксична структура речень із непоширеними предикатними стійкими дієслівно-іменними сполуками на позначення процесу, аналізуються компоненти їх валентної рамки, особливості вираження предикативної ознаки та можливості ускладнення реченнєвої структури різного роду синтаксемами.

The article deals with the semantic-syntactical structure of the sentences with the non-modified predicate set verb-noun phrases denoting process; it contains the analysis of the mentioned predicates' valent frame, peculiarities of the predicative feature expression and possibilities of the sentence structure complication with the syntaxemes of various types.

Як відомо, предикати процесу вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця дії, а стосується суб'єкта процесів, які ним не породжуються й активно та безпосередньо не стимулюються [3, 96].

Характерною особливістю денотатів досліджуваних предикатів, як стверджує О.М. Селіверстова, є фазовість їх існування, оскільки в кожний окремий момент часу реалізується тільки окрема фаза розвитку процесу, а не процес у цілому [4, 94]. У кожний наступний момент процес ніби зникає й одразу ж створюється знову, тобто має місце безперервність переходу однієї фази в іншу, що надає процесові цілісності в межах відповідного проміжку часу [там само; 3, 96].

Роль предикатів процесу, що мають спеціалізовану частиномовну форму – дієслова, які утворюють окремий лексико-граматичний розряд [2, 252], можуть виконувати стійкі дієслівно-іменні сполуки (далі – СДІС) процесуальної семантики¹, які виступають функціональними еквівалентами словотвірно-пов'язаних з ними дієслів.

Аналітичні предикати процесу реалізують власний реченнєвотвірний

---

¹ Значення власне-процесу слід відрізнити від дієслівного узагальненого значення процесу, або процесуальності / динамічності (категорійного значення усієї сукупності дієслів), яке протиставляється статичності / непроцесуальності, безпосередньо пов'язаній з недієслівним способом вираження предикативної ознаки [1, 12-13].

потенціал шляхом відкриття у семантико-синтаксичній структурі речення однієї облігаторної валентної позиції – позиції актанта із семантичною функцією суб'єкта процесу: *Жіночий рух набув розмаху в Україні одразу ж після проголошення її незалежності...* (З газети); *Будучи прикутим до ліжка, хлопець набрав ваги, що спричинило йому немало клопотів з відновленням опорно-рухового апарату* (З газети). – Суб'єкт процесу, динамічні вияви властивостей якого складають сутність приписаної йому предикативної ознаки, є невід'ємним компонентом реченнєвої структури з досліджуваними предикатними сполуками й характеризується непричетністю до створення чи підтримки позначуваного предикатом процесу.

Спорадичний характер має наявність у семантико-синтаксичній структурі речень із предикатами процесу субстанціальної синтаксеми зі значенням об'єкта, що зумовлено, на думку І.Р. Вихованця, “згасанням” їх (предикатів процесуальної семантики) правобічної валентності [3, 96]. Так, наприклад, об'єкт процесу, передбачений семантико-синтаксичною валентністю предикатної сполуки *зазнавати розпаду / розкладу* у реченні типу *Вода зазнає розкладу на водень і кисень лише при температурі понад 2000 °С* (З посібника), характеризується факультативністю і слугує засобом конкретизації вияву специфіки відображуваної ситуації позамовної дійсності відповідно до завдання комунікації.

Зумовлена семантико-синтаксичною валентністю предикатів процесуальної семантики субстанціальна синтаксема зі значенням суб'єкта процесу репрезентує особу чи предмет, які є носіями змінюваних в межах певної ситуації ознак, причому ці зміни від них (суб'єктів процесу) не залежать: істоти або предмети не спричиняються до виникнення процесу, а є пасивними його носіями [4, 116].

З пасивністю / інактивністю суб'єкта процесу (незалежно від того, чи є він джерелом енергії, потрібної для реалізації та підтримки предикативного денотата, чи ні) корелює неконтрольованість ним самого процесу, що знаходить відображення у нездатності досліджуваних предикатів утворювати властиві

акціональним предикатам речення спонукальної семантики.

Як відомо, позамовна дійсність, елементи якої мають набір певних якісно-кількісних характеристик та станів, є здатною до розвитку сутністю. Відповідні зміни, яких зазнає навколишній світ, мають процесуальний характер і знаходять відображення у реченнях із предикатами процесуальної семантики. Тобто речення з предикатами процесу вказують на динамічні ситуацію, пов'язану зі змінами у часі станів, якісних чи інших ознак істот, предметів чи явищ.

Як і дієслова процесуальної семантики, досліджувані неоднослівні предикати сферою позначуваних процесів покривають:

1. Динамічні явища у світі істот (людей, тварин, птахів, комах), як-от старіння (зазнавати старіння), ожиріння (зазнавати ожиріння) тощо: *У перші дні після Чорнобильської трагедії члени цього рятувального загону **зазнали облісіння**, проте найстрашніше чекало їх ще попереду* (З журналу). – Якісні та кількісні зміни, що стосуються людини й інших істот, репрезентують непостійність характеристик їх фізичної та психічної (у випадку з людьми) сутностей.

2. Динамічні явища в рослинному світі, як-от цвітіння (зазнавати цвітіння), дозрівання (зазнавати дозрівання) тощо: *Ще навіть не зазнавши **цвітіння**, милі оку саджанці були нещадно винищені невідомими комахами* (З газети); *Безмежжя ягід, що в цю пору **зазнають дозрівання**, місяцями перетворює тундру на справжній ягідний сад* (З посібника). – Процесуальні зміни у сфері рослин пов'язані зі змінами оточуючого середовища. Особливе значення при цьому має специфіка просторово-часової локалізації суб'єкта процесу та приписаної йому динамічної ознаки.

3. Динамічні явища у світі речовин, як-от охолодження (зазнавати охолодження), корозія (зазнавати корозії) тощо: *Вапно, що утворюється при розкладанні вапняку, **зазнає охолодження** в нижній частині печі* (З посібника); *При надмірній вологості метали **зазнають корозії**, що псує товарний вигляд виробу...* (З журналу). – Якісно-кількісні зміни речовин стосуються

потенційних видозмін їх вихідного стану, а також змін їх сутнісних характеристик внаслідок певних впливів.

4. Динамічні явища у сфері абстрактних понять, як-от зростання (зазнавати зростання), занепад (зазнавати занепаду), процвітання (зазнавати процвітання) тощо: *За роки правління цього сивочолого керівника прибутки компанії періодично зазнавали зростання, надавши їй статусу беззаперечного лідера на ринку інформаційних технологій (З газети); Циклічність розвитку розглядуваних явищ полягає в тому, що після довготривалого процвітання вони неминуче зазнають занепаду, після чого все починається з початку (З журналу).* – У зв'язку з тим, що для абстрактних понять властивою є якісно-кількісна характеристика, зміни відповідних параметрів уможливають використання лексем, що їх позначають, у ролі суб'єкта процесу.

На відміну від однослівних еквівалентів, які просто називають процес, деякі предикатні СДІС процесуальної семантики здатні експлікувати надмірний ступінь його вияву та повноти охоплення ним суб'єкта. Так, наприклад, у реченні *Дівчина заливається сміхом і аж тупотить ногами* (М. Стельмах) інтенсифікація вияву процесуальної ознаки забезпечується дієслівним конституентом аналітичного предиката *заливатися сміхом*. Для передачі відповідної семантики нестримності однослівним дієслівним предикатом *сміятися* необхідне залучення компонентів *дуже / сильно*: *Дівчина сильно сміялася*. Пор. також: *Його перестриває друг, повідає, як драгувалися мати і як заходилося плачем немовля, котрого покинув Данилко* (Ю. Яновський); *Проминули день і ніч, ще один день і нова ніч, але Ант не приходив до пам'яті.., часом він заходився від кашлю, простягав перед собою руки* (С. Скляренко).

Залежний характер процесуальної ознаки – акцентована вище залежність від зовнішньої енергії для підтримки процесу – зумовлює складність динамічної ситуації, що знаходить вираження у реченнях із предикатами процесу. Ускладненість позамовної ситуації, в свою чергу, спричиняється до ускладнення реченневої структури, гнучкість якої зайвий раз підкреслює універсальність мови як засобу відображення об'єктивної та суб'єктивної

дійсності.

Специфіка процесуальної семантики предикатних СДІС на позначення процесу уможлиблює ускладнення семантико-синтаксичної структури утворюваних ними речень такими детермінантними компонентами:

1. **Локативними синтаксемами:** *За браком вологи трава у саванах зазнає вигорання, дерева скидають листя* (З журналу). – У наведеному прикладі локативна синтаксема окреслила просторову локалізацію елементів експлікованої динамічної ситуації з метою конкретизації повідомлюваного відповідно до специфіки описуваних динамічних явищ.

2. **Часовими синтаксемами:** *Цілий рік незаборонені відходи зазнавали розпаду, спричинившись до екологічної катастрофи нечуваних масштабів* (З журналу). – Поєднання предикатів процесу зі сполуками типу *цілий / увесь рік* підкреслює, як зауважує О.М. Селіверстова, специфіку фазовості його існування: оскільки в кожний новий момент часу створюється наступний етап процесу, а попередній етап ніби залишається з пройденим моментом часу, процес виявляється розподілений на часовому відрізку, заповнюючи його повністю [4, 96].

3. **Причинними синтаксемами:** *Завдяки теплому, вологому клімату і родючим ґрунтам тропічні дерева зазнають нечуваного росту, виростаючи за один рік подекуди на 5-6 м.* (З посібника). – Синтаксеми причинової семантики експлікують подію-причину, що передує відповідному процесові, сприяючи повноцінному й високоінформативному відображенню динамічної ситуації та розкриттю специфіки процесуальних явищ як феноменів, що потребують енергії для власної реалізації.

4. **Допустовими синтаксемами:** *Попри обнадійливі прогнози висококваліфікованих експертів, досліджувана речовина зазнала випаровування при значно нижчій за очікувану температурі* (З журналу). – Синтаксеми допустової семантики сприяють інтенсифікації вияву предикативної ознаки завдяки протиставленню позначуваних ними й предикатною сполукою несумісних явищ.

Неможливість ускладнення предикативного ядра речень із неоднослівними предикатами процесу синтаксемами із семантикою мети та умови відбиває специфіку експлікованої динамічної ситуації, зокрема – неконтрольованість процесуальної предикативної ознаки її носієм.

Отже, СДІС процесуальної семантики відіграють у семантико-синтаксичній структурі речення роль предиката процесу, репрезентуючи динамічну ситуацію, пов'язану зі змінами у часі станів чи якісно-кількісних ознак осіб, предметів чи явищ. Семантико-синтаксична валентність досліджуваних неоднослівних предикатів процесу зумовлює відкриття ними у реченнєвій структурі облігаторної позиції для суб'єкта процесу, а також, спорадично, факультативної позиції для субстанціальної синтаксеми з об'єктною семантикою. Предикатні СДІС на позначення процесу здатні експлікувати різний ступінь прояву динамічної ознаки та повноти охоплення процесом суб'єкта, чому сприяє аналітизм їх будови. Семантична структура речень із аналітичними предикатами процесу може ускладнюватися локативними, часовими, причиновими та допустовими синтаксемами, що сприяє всеохопному відображенню відповідної динамічної ситуації.

Література

1. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 7-85.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Селиверстова О.Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 86-157.